

„NYOMÓSÍTÓ ELEMEEK” A TUNDRAI NYENYECBEN

KÖRTVÉLY ERIKA

0. A nyenyecben a többi északi szamojéd nyelvhez hasonlóan számos olyan nyelvi elem található, amely önálló jelentéssel nem, vagy alig bír, és szerepe elsősorban a beszélő mondanivalójának nyomatékosítása. Ezek között az elemek között előfordulnak az önálló szavak mellett képző-, illetve klitikumszerű morfémák is. Ez utóbbiak nyelvi besorolása igen problematikus. Dolgozatomban arra teszek kísérletet, hogy a tundrai nyenyec nyelv leggyakoribb nyomósító elemeit mind morfológiájukat, mind funkciójukat tekintetbe véve megvizsgáljam, majd mindezek alapján elhelyezzem őket a nyenyec nyelvtani rendszerben. Vizsgálatom elsősorban olyan – megítélésem szerint – beszédhű folklórszövegeken alapul, amelyek nagy számban tartalmazzák a csak élőbeszédre jellemző, a diskurzus menetét segítő, esetlegesen a beszélő hangulatát kifejező szavakat, szóelemeket.

0.1. Terminológia

Mivel dolgozatomban olyan nyelvi elemekkel foglalkozom, amelyek szükségképpen érintik a viszonylag világosan körvonalazott „képző” mellett a mindeddig meglehetősen homályosan definiált „partikula”, valamint „klitikum” fogalmakat, fontosnak tartom röviden ismertetni az általam elfogadott ide vonatkozó értelmezéseket.

Az Encyclopedia of Language and Linguistics (1994) által leírt három partikuladefiníció közül a legszűkebb meghatározást fogadom el: „the term ‘particle’ [...] denotes elements of uninflecting word classes [...]. In a narrow sense, particles are understood as comprising all invariable elements which are not prepositions, conjunctions, or adverbs.” (Asher et al. 1994: 2953). A partikulák tipikusan többjelentésű szócskák, így előfordulhat, hogy beszédhelyzettől függően hol tartalmas szóként, hol figyelemfelkeltő elemként, esetenként pedig töltelékszóként jelennek meg. (Pl. német *aber* ‘de’ „Paris liegt an der Seine, *aber* Marseille liegt am Mittelmeer.” : *aber* ‘~bizony! / aztán!’ „Du kannst *aber* viel essen!”)

A partikulák a szakirodalom szerint funkcionálisan négy nagy csoportba sorolhatók: a fókuszpartikulákéba, a modális partikulákéba, a diskurzus menetét segítő partikulákéba („discourse markers”), valamint a mondatértékű partikulákéba (felelőszavak, interjekciók, stb.).

A klitikumot a szakirodalom formai kritériumok alapján határozza meg, tehát nem ad meg alapvető „klitikumi funkciókat”. Klitikumoknak (szintén az Encyclopedia of Language and Linguistics (1994) meghatározását követve) a következő morfémákat tartom: „clitics are elements that have some characteristics of independent words and some of affixes within words (Asher et al. 1994: 571). [...] The central examples of clitics are words from the syntactic point of view but form morphological and therefore, phonological, units with adjacent syntactic words (575).” Ezt a meghatározást

kiegészíthetjük a következőkkel: a klitikumokra nem eshet hangsúly, valamint általában¹ hozzátapadnak ahhoz a szóhoz, amelyhez mind szintaktikailag, mint aktuális szerepét tekintve tartoznak. A klitikumok legtöbbször nyitó, vagy záró elemként fordulnak elő egy-egy szerkezetben, de mint Harris (2000) kutatásai kimutatták, léteznek *endoklitikumok* is. A klitikum lényeges tulajdonsága, hogy az alapszó szófajától függetlenül jelenhet meg morfológiai vagy szintaktikai szerkezetekben.

Meg kell még említeni továbbá, hogy a klitikum fogalma a szamojédológiában az általános nyelvészeti felfogástól némiképp eltérő, ugyanis Helimski (1998: 508–509) a nganaszan nyelvben klitikumnak tart olyan, főleg nyomósító szerepű elemeket, amelyek megelőzik az inflexiós morfémákat.² Ezeknek a nganaszan „klitikumoknak” a mibenlétéről Helimski véleményétől eltérően nyilatkozik Wagner-Nagy (2001), aki szerint az említett nyelvi elemek formai okokból nem, illetve csak erős megszo-ritásokkal illenek bele a klitikum kategóriájába.

1. Az önálló szavak

A tundrai nyenyec folklórszövegekben igen gyakran fordulnak elő olyan szavak, amelyek kifejezetten a mondanivaló hangulati aláfestésére, illetve a beszélőnek az elmondottakhoz való érzelmi viszonyulására utalnak. Közülük dolgozatomban – mivel a legnagyobb számban ezek jelennek meg –, a *ɲod*”, és a *ɲo*” szavakat vizsgálom.

1.1. Az újabb szótárak szerint mindkettő jelentéssel bíró szó (a *ɲo*” a *ɲod*” rövidebb változatának minősül), ám szövegkörnyezetüktől függően igen sokféleképp értelmezhetők. Alapjelentésként a következőket adhatjuk meg: ‘és/is, bár, de’. A *ɲo*” elem Lehtisalo szótárában (1956: 36A) mint „Verstärkungspartikel” szerepel, ám értelmezése nemcsak jelentésében, hanem alakilag is eltérő a többi forrásétól. Lehtisalo szerint ugyanis nem önálló morfémának, hanem tapadósónak tekintendő, amely az őt megelőző szót nyomósítja.

A nyenyec nyelvtanok a kötőszók közt tartják számon őket. Hajdú mindkettőt ‘is, de, vagy’ (1968: 58), valamint ‘szintén, is, de, vagy, noha’ (1968: 109) jelentésű kötőszóként említi. Több, és egymással némiképp ellentétes jelentésükre Hajdú azt a magyarázatot adja, hogy mivel a nyenyecben a kötőszó kategóriája még nincs teljesen kikristályosodva, ugyanaz a morféma egyszer kapcsolatos, máskor választó, vagy ellentétes kötőszói szerepet vehet fel. Hajdúhoz hasonlóan a kötőszók közé sorolja a *ɲo*” és a *ɲod*” szókat Décsy (1966: 54)³, illetve Kuprijanova–Barmič–Homič (1985:

¹ A klitikumnak nem kötelező tulajdonsága, hogy a vele szintaktikai egységet alkotó alapszóval egybe is írják.

² Megjegyzendő, hogy a szakirodalom (Zwicky–Pullum 1983: 503–504; Harris 2000: 608–609) szerint klitikum csak akkor állhat szóbeljei pozícióban, ha utána további klitikum (nem affixum) szerepel. A klitikum általános meghatározástól eltér az is, hogy Helimski klitikumnak tart három olyan morfémát is, amely kizárólag névszókhoz kapcsolódhat.

³ Lényegesnek tartom megjegyezni, hogy Décsy, bár chrestomathiájában a többi nyenyec nyelvtantól eltérően a partikulát mint önálló szóosztályt különbözteti meg (Décsy 1966: 56), a felsorolt elemek közt nem említi a *ɲo*”-t és a *ɲod*”-ot. Ennek oka minden bizonnyal a szerzőnek az enyémtől eltérő partikulaértelmezésében keresendő. (Décsy partikulaként tartja számon a

252) is. A rendelkezésre álló példák alapján elmondható, hogy a *ɲo*” és a *ɲod*” valóban gyakran szerepel ‘is’ (tagadó mondatban ‘sem’) jelentésben, és ritkábban ugyan, de kötőszói funkcióban is előfordul.

Нохорéú” ɲод” иба ёто’ няю’ тияд”.
 ‘hattyú’+Pl. ‘is’ ‘meleg’ ‘föld’+Pl.+genPxPI3 ‘felé’ ‘elrepül’+
 reflVxPI3

‘A hattyak is délre repültek.’ (Susoj – Tereščenko 1979: 27)

тарця серм’ маниеб”нани ɲод” мама
 ‘mindez’ ‘dolog’ + ‘lát’+felt. gerund. ‘mégse?/is?’ ‘mond’+nom. act.
 acc. +genPxSg3 (conj.)

серта вунн тания”.
 ‘tesz’ (inf.) ‘bizony nem’ + ‘van’ (Vt)
 0intrVxSg3

‘Хоть я и видел это, не мог громко сказать.’ (Tereščenko 1965: 396)

Salminen 1998-as modern leíró nyelvtanában nem tér ki olyan szóosztályra, amelybe a *ɲo*” és a *ɲod*” beletartozhatna, viszont egyéb munkáiból, szövegelemzéséből egyértelműen kiderül hogy a *ɲod*” elemet partikulának tartja:

тəny° ngod°q nyid°m xanət°q.
 Pron nom. 1sg Part. ‘also’ Vtr-refl. ‘not’ ind. aor. Vintr. ‘to depart’
 subj. 1sg fut. conneg.

‘I won’t go, eihter.’ (Salminen 1997: 136)

xurka [N_ABS_NOM_SG] *xəryiq* [PART] *tenc°xəq* [N_ABS_DAT_PL]
ngəb°tyih [V_SUBORD_POSS_3DU] *ngod°q* [PART] *ngəw°lampə°*
 [V_GER_MOD] *wato* [N_ABS_NOM_SG] *wunni* [V_IND_AOR_SUBJ_3SG]
tənyaq. [V_CONNEG] <fol’k.>

‘xotjá oní i iz togó zhe róda, net zakóna ix kormít” (Tereščenko 1965: 52)

xurka [N_ABS_NOM_SG] *yənəmpokow°na* [N_MOD_DIM_ABS_PROS_SG]
wic°təb°qnyí [V_SUBORD_POSS_1SG] *ngod°q* [PART] *ngəmyosyəmyí*
 [N_POSS_NOM_SG1SG] *yirkədə°* [V_IND_AOR_SUBJ_3SG]

‘kak ni ostorózhno ja tjanúlsja, skam’já podo mnój skrípula’ (Tereščenko 1965: 64)⁴

mondatértékű felelőszókat, illetve néhány olyan szót, amely különböző szintaktikai konstrukciókban nyomósítást fejezhet ki, ám nem sorol ebbe a kategóriába kifejezetten a diskurzus menetét elősegítő elemeket, beszédet színesítő töltelékzavakat.)

⁴ A rövidítésjegyzéket l. Salminen 1997: 153–154

1.2. Az idézett, illetve további példák alapján elmondható, hogy a *ɲo*" és a *ɲod*" elemek funkciójuk szerint az esetek többségében nem tartalmaz szóként, hanem a közlésnek hangulati többletet adó nyomósító partikulaként jelennek meg. Az alábbi példákban ez a modális szerep fejeződik ki:

<i>ɲamke</i>	<i>solpata</i>	<i>ɲo</i> "	<i>si</i> " <i>iwxawa</i>	<i>ja</i> ' <i>e</i> "
'valami'	'szól/zeng'+felt.	part.	'hét'+nyomósító	'nap' + ?
	gerund.+PxSg3		elem	
<i>pi</i> ' <i>ibi</i> "	<i>so</i> ' <i>no</i> ".			
'folyton,	'szól'+0intrVxSg3+			
egészen'	nyomósító elem			

'Így szölván bizony hét napon keresztül folyton szölt ám.' (Hajdú 1968: 85)

<i>ma</i> ' <i>nswa</i>	<i>ɲā</i> ' <i>nan</i>	<i>jib</i> "	<i>ɲo</i> "	<i>sa</i> ' <i>tawna</i>
'én magam'	'-nál'+ PxSg1	'bár'	part.	'gors'+prolat.
<i>šur</i> ' <i>mbadaraxamanš</i> ,		<i>jā</i> ' <i>nolarajūw</i> ".		
'fut'+part.imperf.+probabilitivusII.		'elkésik'+refl koaff.		
+Imperf.IntrVxSg1		+reflVxSg1		

'Úgy tűnik, igen gyorsan szaladhattam, de bizony így is elkéstem.' (Hajdú 1968: 86)

<i>Сянд'</i>	<i>ся</i> ' <i>накоб'нани</i>	<i>ɲод'</i>	<i>та</i> ' <i>рем</i>	<i>мэ</i> ' <i>наханда</i>
'meddig'	'játszik'+felt.	part.	'így'	'megy'+part. imperf.+lat.
	gerund.+PxSg1			+genPxSg3
<i>нумда</i>	<i>ɲо'</i>	<i>пэ</i> ' <i>всюмя</i> .		
'ég'+PxSg3	part.	'besötétedik'+ 0intrVxSg3		

'Ahogy így játszottam, egyszer bizony csak besötétedett.' (Kuprijanova 1965: 613)

A a *ɲo*" és a *ɲod*" tehát funkciója szerint tekinthető modális partikulának. Egyes szövegrészletekben azonban nemcsak modális használatára, hanem a diskurzus menetét előrevivő, figyelemfelkeltő és -fenntartó szerepére is felfigyelhetünk. Ezekben az esetekben – ha lehet – még kevesebb jelentéstartalmat kell feltételeznünk, mint a fenti példáknál⁵:

⁵ A nyenyec nyelvtől egyáltalán nem idegen az a vonás, hogy (a beszélők a már leírt szövegek olvasója számára szinte érthetetlen) töltelékelemeket használnak a szövegekben. Mindez az élőbeszédben komoly szerepet játszhat, hiszen a tartalmas beszéd szüneteit kitöltve folyamatosan fenntartja a beszélő és a hallgató közti kommunikációt. A vizsgált anyagban így előfordult olyan mondat is, amely a sok töltelékészó, illetve nyomósító elem miatt kifejezetten csak a figyelem fenntartásának céljával értelmezhető. Pl.: *tikinda ti ɲamkeda xarada ɲäewi ɲäewna*. '~így aztán bizony valami módon volt, ha volt.'

<i>Тикиринда</i>	<i>но</i>	<i>яда</i>	<i>сыримянэ.</i>	<i>Янда</i>		
‘így’+limit. képző + genPxSg3	part.	‘föld’+ PxSg3	‘havas lesz’+ 0intr. VxSg3 +nyomósító elem	‘föld’+ genPxSg3		
<i>сыримлихива</i>	<i>нэрм</i>	<i>хад’я’</i>	<i>пили</i>	<i>ха’молыд’.</i>		
‘havas lesz’+ limit.képző + nyomósító elem	‘észak(i)’	‘hóvihar’+ augment. képző+PI	‘egészen’ (part.?)	‘leereszkedik’ +reflVxPI3		
<i>Маньена’</i>	<i>хирка</i>	<i>сата</i>	<i>нэрм</i>	<i>хад’</i>	<i>нэб’нду</i>	<i>нод’</i>
‘Mi magunk’	‘milyen’	‘erős’	‘észak(i)’	‘hóvihar’ + PI	‘van’+felt.gerund. + genPxPI3	part.
<i>намгэхэрт</i>	<i>хадан’</i>	<i>нули’</i>	<i>нива’</i>	<i>табанг’ [...].</i>		
‘valami’+fosztó- képző	‘hóvihar’+lat.	part.	‘nem’+intrVxPI1	‘megáll’ (Vt)		

‘Így aztán a földet belepte a hó. Ahogy a föld tiszta hó lett, nagy északi hóviharok kezdődtek. Mi viszont, akármilyen nagy északi hóvihar volt, bizony semmiféle hóviharban nem álltunk meg.’ (Kuprijanova 1965: 618)

Igen kevés esetben ugyan, de találhatunk olyan példát is, amiben a *но* főkuszképző elemként jelentkezik:

OP. *тап^онод^ттүүгэм*
‘én’+part. ‘jön’+fut.+intrVxSg1
‘auch ich komme’ (Lehtisalo 1956: 36A)

Ilyen szerepűnek tekinthető továbbá a következő, már idézett mondat is:

маñ нод” нидм’ хант”.
‘én’ part. ‘nem’+intrVxSg1 ‘elmegy’ (Vt)
‘Hát én se megyek.’ (Hajdú 1968: 78)

A bemutatott példák alapján elmondhatjuk, hogy a *нод”* elem mind formailag, mind funkciója szerint megfelel a partikula kritériumainak. A *но”* szerepkörét tekintve teljesen megegyezik vele, de Lehtisalo adata alapján nem tarthatjuk teljes biztonsággal olyan szinten önálló morfémának, mint a *нод”*-ot. A példaanyagból az is kitűnik, hogy a *но”* arányaiban többször szerepel állandósult szerkezetekben töltelékelemként, mint a nála fonetikailag is testesebb *нод”*:

ѐikiřinda но” ‘~így hát, aztán’
ѐikiřinda но” ѐї ‘ua.’
тăд но” нăэс но” ‘ua.’

(A *нод”* elem ilyen és hasonló szerkezetekben a vizsgált anyagban csak a *са”ни” нăэбто” нод* ‘~akkor, egyszerre, hirtelen’ állandósult szókapcsolatban fordult elő, de ugyanez a kifejezés *но”*-s változatban is sokszor megtalálható.) Mindez arra enged következtetni, hogy a *но”* elem, bár funkciója szerint nem különbözik a *нод”*-tól, a

A (-)ño” elem eredeti kiemelő funkciója ellenére forrásaimban nem találtam olyan példát, ahol a (-)ño”-t biztossággal lehetne fókuszképzőként értelmezni⁷. Gyakran előfordul viszont a diskurzus menetét segítő, illetve a beszélő érzelmi felfokozottságát, meglepettségét kifejező elemként:

...*уаво пирлихана нерня' няна ханебцо' умдорма*
 ‘kis idő múlva’ ‘elöl’ ‘bagoly’+gen. ‘ül’+nom.act.
лорца надимянё'
 ‘halom / domb’ ‘megjelenik’+0intrVxSg3+nyomósító elem
 ‘Egy kis idő múlva megjelent ám elől egy domb – olyan, amin bagoly szokott ülni.’ (Kuprijanova 1965: 619)

мань маманзь надыхы мят' тэвринакэв'
 ‘én’ ‘mond’+Imp. ‘idegen’ ‘ház’+lat. ‘megjön’+limit. képző+part.
 intrVxSg1 imperf.+probabil.+reflVxSg1

хар'н мякни тэвриэва'нэ'
 ‘én magam’ ‘ház’+lat.+ ‘megjön’+limit. képző+ perf.+
 genPxSg1 reflVxSg1+nyomósító elem
 ‘Azt mondtam (=hittem?), hogy idegen házba érkezem, pedig bizony a saját házamba jöttem meg.’ (Kuprijanova 1965: 622)

A fentiek alapján elmondható, hogy a (-)ño” elem formailag klitikumként viselkedik, funkciója szerint pedig a nyenyec nyelv nyomósító partikuláihoz köthető. Mivel véleményem szerint fontos, hogy a vizsgált morféma nyelvi besorolásakor ne csak formai, hanem nyelvi szerepére vonatkozó tulajdonságai is kifejeződjenek, a klitici-zálódott partikula elnevezést javaslom a meghatározására.

2.2. A -xVwa

A -xVwa morféma a nyenyec nyelv legáltalánosabb nyomósító eleme. Ennek megfelelően a nyenyec leíró nyelvtanokban is szerepel mint nyomósítást kifejező képző. Annak ellenére, hogy a -xVwa szófajra való tekintet nélkül kötődhet névszói és igei tőhöz egyaránt, Salminen (1998: 543) kivételével, aki “ominbased derivative”-ként írja le, minden nyelvtan mint denominális nomenképzőt említi (l. Hajdú 1968: 48; Tereščenko–Pyrerka 1948: 389; Almazova 1961: 204; Kuprijanova–Barmič–Homič 1985: 89).

A -xVwa elem képzőként való értelmezését támasztja alá a szóban elfoglalt helyzete: mindig megelőzi ugyanis az inflexiós morfémákat. Pl:

jixiwaxanañi ‘ész’+nyomósító képző +locat.+genPxSg1 (Hajdú 1968: 86)
tuxuwam' ‘tűz’+nyomósító képző+acc. (Hajdú: 1968: 87)
tikaxawada ‘igy’+nyomósító képző+PxSg3 (Hajdú 1968: 89)

⁷ A (-)ño”-elem legtöbbször nem önmagában, hanem más nyomósító elemekkel együtt jelenik meg a szón, így bár a nyomósított szó gyakran fókusz-szerepű, nem dönthető el egyértelműen, hogy ez melyik nyomósító morféma hatásának tekinthető.

Közlésbeli szerepét tekintve a *-xVwa* nem különbözik a fent bemutatott nyomósító elemektől, vagyis főként fókuszképző, modális, valamint a diskurzus menetét segítő elemként jelenik meg a mondatokban:

Ямгва *царка'я.*
 'tenger'+nyomósító képző 'nagy'+augment. képző
 'A tenger az igen nagy.' (Almazova 1961: 205)

Ne цацекы масьню': *Тайна цамгэхэва* *цадевы [...]*
 'lány' 'mond'+ 'ott' 'valami'+ 'látszik'+perf.+
 nyomósító elem nyomósító képző 0intrVxSg3
 'Mondja csak a lány: valami bizony látszott ott.' (Kuprijanova 1965: 70)

Мякана нюде си'ив Сохо' ерв немада
 'ház'+locat. 'fiatal' 'hét' 'Soxo' 'gazda' 'hang'+PxSg3
хае, масьню': Не папа, ниня мэта
 'megy'+ 'mond'+Imp. 'nővér' 'mellett' 'tesz'+part. imp.
 0intrVxSg3 intrVxSg3
ханханани цамгэхэва со. Сыркар'!
 'szán'+locat.+ 'valami'+ 'szól'+ 'néz'+precat.+
 genPxSg3 nyomósító képző 0intrVxSg3 imper. intrVxSg2
 'A házban az ifjú Hét Soxo gazda hangja megindult, így szólt ám: Nővérem, a szán mellől, amivel jöttem, valami bizony hallatszik. Nézd meg, légy szíves!' (Kuprijanova 1965: 112)

l'ikaxawaxana tī tād mañ-jen mūd" xownda
 'így'+nyomósító 'így' 'aztán' 'én magam' 'szán- 'jut, elér'+
 képző +locat. karaván' part. necess.
jār'in' jādalkajūw".
 'föld'+limit 'gyalogol'+refl koaff.
 képző+lat. +reflVxSg1
 '(~)Így aztán ezek után csak arrafelé mentem, ahova a szánkaravánnak érkeznie kellett.' (Hajdú 1968: 86)

Funkciója alapján a *-xVwa* elem tehát szintén szorosan kötődik a nyenyec nyelvben gyakori partikulákhoz, amint azt Hajdú (1968: 73: „partikula jellegű nyomatékosító elem”) is megjegyzi. Morfológiai tulajdonságai miatt azonban nem tekinthető annak, hiszen a szavakban elfoglalt helyzete miatt okkal tekinthetjük valódi, önálló jelentéssel nem rendelkező, hanem az adott alapszót kiemelő képzőnek. Partikulajellegét őrzi a beszélő hangulati állapotára utaló használat (l. a fenti példában a meglepetés, gyanakvás megjelenítése), illetve töltelékelemként való előfordulása. A *-xVwa* mind szerepére, mind morfológiai viselkedésére nézve nagy hasonlóságot mutat azokkal a szintén nyomósítást kifejező nganaszan nyelvi elemekkel, amelyeket Helimski (1998: 508) klitikumoknak tekint. Mindezek ellenére úgy vélem, hogy mivel a *-xVwa* a grammatikalizációnak egy előrehaladottabb fokán áll, mint ami egy a bevezetésben

elfogadott klitikummeghatározásba beleillene, érdemesebb ezt az elemet olyan képzőként számontartani, amely egyaránt kapcsolódhat névszói és igei tövekhez.

2.3. A *-xVrt*”

A *-xVrt*” elemet a nyenyec nyelvtanok – a *-xVwá*-hoz hasonlóan – Salminen (1998: 543) kivételével megerősítő – tagadó mondatban fosztó értelmű⁸ – denominális nomenképzőnek tartják (l. Hajdú 1968: 48; Tereščenko–Pyrerka 1948: 389; Almazova 1961: 204; Kuprijanova–Barmič–Homič 1985: 89). Salminen szerint ez a képző is kapcsolódhat mind névszói, mind igei tövekhez. Bár lényegesen kevesebb esetben, mint névszóihoz, a vizsgált morféma valóban kapcsolódhat igei tőhöz is. Szóbeli helyzetét tekintve a *-xVwa*-val megegyező módon megelőzi az inflexiók morfémákat. A *-xVrt*” elemet, hogy a szintén nyomósító szerepű *-xVwa* képzőtől elnevezésében is különválasszam, a továbbiakban Salminen (1998: 543) nyomán koncesszív képzőként említem.

намгэхэртахана ‘valami’+konc. képző+ locat.:~semmiben se (Tereščenko 1965: 57)

хибяхартад ‘valaki’+konc. képző+ ablat.:~senkitől se (Tereščenko 1949: 18)

наднахарт ‘ír’+konc. képző (inf.):~írni se (Tereščenko 1965: 432)⁹

A *-xVrt*” elem az eddig vizsgált morfémákhoz hasonlóan szintén a közlési folyamatban kap nyomatékosító, beszédszínesítő, illetve figyelemfelkeltő szerepet. Mivel a tundrai nyenyecben más ‘se’ jelentésű, hasonló szituációban használható elem nincsen, előfordul, hogy a *-xVrt*” egyszerű tagadást kifejező képzőként jelenik meg, és nem hordoz (legalábbis egyértelmű és feltűnő) hangulati vagy különös hangsúlyt adó jelentést. Erre lehet példa a következő mondat:

<i>Хибяри</i>	<i>хибяхартад</i>	<i>ниванггабья</i>	<i>нин’</i>
‘valaki’+li	‘valaki’+konc.	‘nem’+inf. fin.+ uper-	‘fél’ (Vt)
mit. képző	képző+ ablat.	probabilit.+ 0intrVxSg3	

‘Az ember egész biztos, hogy nem fél senkitől (se).’ (Tereščenko 1948: 19)

Tipikusan így van ez azokban az esetekben, amikor a *-xVrt*” elem névmási tövekhez kapcsolódik, és azokkal együtt tagadó névmási szerepet vesz fel: *xib’axart*” ‘senki’; *xahaxart*” ‘sehonnan’; *xanšerkart*” ‘sehogy’. Mivel ezek az alakok lexikalizálódtak, és bennük a *-xVrt*” funkciója a szövegekkörnyezettől már független, a továbbiakban nem vizsgálom őket.

Általában azonban hangulatilag nem semlegesek azok a mondatok, amelyekben a *-xVrt*” képző előfordul:

⁸ A példák túlnyomó részében a képző tagadó környezetben, tehát fosztóképzői funkcióban jelentkezik.

⁹ Példaanyagomban nem találtam olyan adatot, ahol az igei tőhöz kapcsolódó *-xVrt*” elem után még inflexiók morfémák következtek volna.

Тикы яхана хибяхарт ягу, вэнекохорт ягу.
 'ez' 'föld'+ 'valaki'+ 'nincs'+ 'kiskutya'+ 'nincs'+
 locat. konc. képző 0intrVxSg3 konc. képző 0intrVxSg3
 'Ezen a helyen nincsen ember se, nincsen kutya se.' (Almazova 1961: 205)

Тукашавар нембое сэдорахарта ехэра!
 'ez'+nyomósító 'nő'+(pej) 'vart' (inf)+ konc. 'nem tud'+
 képző+ PxSg2 dimin. képző képző 0intrVxSg3
 'Ну и женщина, даже шить не умеет!' (Tereščenko 1965: 295)

A következő részletben a *-xVrt*" képző a *-xVwa* megfelelőjeként, a mesélés feszültségét fenntartó töltelékelemként jelenik meg:

täeri jixiwxanañi jib" ηo" ηuli" satawna
 'így / 'ész'+nyomósító képző 'bár' part. 'nagyon' 'gyors'+ prolat.
 bár' +locat.+genPxSg1 part.? part.
jādnaraxamanś, t'ikaxartaxana pūdana tānirtaxart" ηod" sapdam'.
 'gyalogol'+part. 'így'+konc. 'utolsó' 'rénhajtó'+ part. 'elér'+
 imperf.+ képző+ locat. konc. képző intrVxSg1
 probabilit.II.+
 Imp.intrVxSg1

'~Így, bár azt képzeltem, hogy bizony igen gyorsan gyalogolok, még a legutolsó rénhajtót is csak alig értem ám el.' (Hajdú 1968: 86)

Meg kell jegyeznem, hogy a *-xVrt*" képzőnek az utóbbi használata nem számít tipikusnak, ami a többi, eddig bemutatott tulajdonságaival együtt arra enged következtetni, hogy a *-xVrt*" morféma, bár rendelkezik partikulajellegű vonásokkal, sokkal inkább képzőnek tekinthető, mint az előtte vizsgált partikulák és partikulaszerű nyelvi elemek. Ugyancsak a képzőjellegét erősíti az is, hogy a névmási tövekhez kapcsolódó *-xVrt*" az alapszavával egybekapcsolódva biztonsággal tekinthető lexikalizálódott tagadó névmásnak. Mindezek alapján olyan (leginkább negatív) nyomósító értelmű képzőnek tekintem a *-xVrt*" morfémát, amely névszói és igei tövekhez egyaránt kapcsolódhat, és kis mértékben partikulai tulajdonságokkal is bír.

3. Összegzés

Dolgozatomban a tundrai nyenyec nyelv leggyakoribb nyomósító elemeit vizsgáltam meg formai, valamint funkcionális szempontból. A vizsgált morfémák a kommunikációs folyamatban betöltött szerepük alapján szinte csak árnyalni különbségeket mutatnak: amellett, hogy esetenként saját jelentéstartalmuk is lehet, feladatuk lényegében a kiemelés (fókuszképzés), a beszéd (előadott történet) hangulati többlettel való felruházása, illetve a diskurzus menetének a segítése töltelékelemként, vagy töltelék-szavakba történő beépüléssel. Funkciója szerint a legutolsóként megemlített *-xVrt*" képző áll a legtávolabb a partikulák hagyományos szerepkörétől. Ez minden bizonnyal annak köszönhető, hogy mivel használata általánosnak mondható fosztóképzőként, nyomósító használata háttérbe szorult.

Formai szempontból a vizsgált tundrai nyenyec nyomósító elemek három csoportba sorolhatók aszerint, hogy a grammatikalizáció milyen fokán állnak. Legkevésbé a szintaktikailag csak kevésbé függő, ám önálló jelentéssel nemigen, vagy csak alkalmilag rendelkező *ηod*” és *ηo*” grammatikalizálódott. Ezeket formailag és funkcionálisan is tekinthetjük partikuláknak. A grammatikalizációs folyamat egy előrehaladottabb fokán áll a *(-)ño*”, amely formailag megfelel a klitikum kritériumainak. Bemutatott nyelvi szerepe alapján így tekinthetjük kliticizálódott partikulának. A harmadik csoportba tartoznak a már képzői ismérvekkel rendelkező *-xVwa*, és *-xVrt*” elemek. E két utóbbi képző közül a *-xVwa* fordul elő tipikusan partikulai szerepkörben. A *-xVrt*” képző ezzel szemben viszonylag ritkán jelenik meg egyértelműen ilyen céllal, és lexikalizációja is azt mutatja, hogy a képzőként grammatikalizációs folyamat végéhez közeledik.

Rövidítésjegyzék

abl.	ablativus	locat.	locativus
acc.	accusativus	nom. act.	nomen actionis képző
augment. képző	augmentatív képző	part.	partikula
conj.	kötőszó	part. imperf.	participium imperfectum
detVx	determinatív igei személyrag	part. necess.	participium necessitivum
		perf.	perfectum
dimin. képző	kicsinyítő képző	Pl.	többes szám
felt. gerund.	feltételes gerundium	probabilit. II.	probabilitivus (raxa)
fut.	futurum	probabil.	probabilitivus (ki)
genPx	genitivusos birtokos személyrag	prolat.	prolativus
		Px	birtokos személyrag
gerund.	gerundium	refl. koaff.	a reflexív-mediális igeragok előtt álló <j> elem
Imp.	imperfectum		
imper.	imperativus	reflVx	reflexív-mediális igei személyrag
inf.	infinitivus		
intrVx	intranszitiv igei személyrag	Sg	egyes szám
		superprobabilit.	superprobabilitivus
konc. képző	koncesszív képző	Vt	tagadott igető (conneg.)
lat.	lativus		
limit. képző	korlátozó képző		

IRODALOM

- Almazova, A. V. 1961: *Samoučitel' neneckogo jazyka*. Učpedgiz, Leningrad.
- Asher et al. 1994 = Asher, R. E. – J. M. Y. Simpson (eds.): *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford, Pergamon.
- Décsy Gyula 1966: *Yurak Chrestomathy*=*Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series 50*.
- Franck, Dorothea 1979: Abtönungspartikeln und Interaktionsmanagement. Tendenzöse Fragen 3–14. In: Herald Weydt (ed.): *Die Partikeln in der Deutschen Sprache*. New York – Berlin, de Gruyter.

- Hajdú Péter 1968: *Chrestomathia Samojedica*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Hakulinen, Auli – Fred Karlsson 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. Jyväskylä, Suomalainen Kirjallisuuden Seura.
- Karlsson, Fred: *Finnish Grammar*. Helsinki, Werner Söderström Oy.
- Harris, Alice C. 2000: Where in the word is the Udi clitic? *Language* 76. 593–616.
- Helimski, Eugene 1998: Nganasan. In: Daniel Abondolo (ed.): *The Uralic Languages*. London – New York, Routledge. 480–515.
- Kuprijanova, Z. N. – M. Ja. Barmič – L.V. Homič 1985: *Nenetskij jazyk*. Leningrad, Prosveščenie.
- Lehtisalo, Toivo 1956: *Juraksamojedisches Wörterbuch*. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kuprijanova 1965: *Epičeskije pesni nencev*. Moskva, Nauka.
- Mosegaard Hansen, Maj-Britt 1998: The semantic status of discourse markers. *Lingua* 104. 235–260.
- Prokofev, G. N. 1937: *Neneckij jazyk = Jazyki i pis'mennost' narodov Severa 1*. Moskva – Leningrad.
- Salminen, Tapani 1997: *Tundra Nenets inflection = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 227. Helsinki, Suomamais-Ugrilainen Seura.
- Salminen, Tapani 1998: *A morphological dictionary of Tundra Nenets = Lexica Societatis Fenno-Ugricae* 26. Helsinki, Suomamais-Ugrilainen Seura.
- Tereščenko, Natalija Mitrofanovna 1973: *Sintaksis samodijskih jazykov*. Leningrad, Nauka.
- Tereščenko, Natalija Mitrofanovna – Anton Pyrerka 1948: *Russko – neneckij slovar'*. Moskva, OGIZ.
- Tereščenko, Natalija Mitrofanovna 1949: *Neko' xadakenda wadako'*. Leningrad.
- Tereščenko, Natalija Mitrofanovna 1965: *Nenecko-russkij slovar'*. Moskva, Sovetskaja Enciklopedija.
- Tereščenko, Natalija Mitrofanovna 1966: *Samodijskije jazyki (v vedenije, nenetskij jazyk, nganasanskij jazyk, enetskij jazyk) = Jazyki narodov SSSR* 3. Moskva, Akademija nauk.
- Susoj, E. G. – N. M. Tereščenko 1979: *Neneča' wada III*. Leningrad.
- Wagner-Nagy Beáta 2001: *Vannak-e klitikumok a nganaszanban?* kézirat, megjelenés alatt.
- Zwicky, Arnold M. – Geoffrey K. Pullum 1983: Cliticization vs. inflection. *English n't. Language* 59. 502–513.

„NACHDRUCK VERLEIHENDE ELEMENTE” IM TUNDRA- NENZISCHEN

ERIKA KÖRTVÉLY

Die Verfasserin untersuchte Form und Funktion der häufigsten Betonungsmittel des Tundra-Nenzischen. Auf Grund ihrer Rolle im Kommunikationsprozess können die untersuchten Morpheme als Partikeln aufgefasst werden.

Von der Form her können die im Aufsatz behandelten Betonungselemente des Tundra-Nenzischen in drei Gruppen eingeteilt werden je nachdem, auf welcher Stufe der Grammatikalisierung sie stehen. Am wenigsten grammatikalisiert sind die syntaktisch nur wenig abhängigen, über eine selbstständige Bedeutung kaum oder nur gelegentlich verfügenden Formen *ηod* und *ηo*. Sie können sowohl von der Form als auch der Funktion her als Partikeln betrachtet werden. Auf einer höheren Stufe des Grammatikalisierungsprozesses steht das *(-)ňo*, das formal den Kriterien des Klitikons entspricht. Auf Grund seiner dargestellten sprachlichen Rolle kann das Bildungselement für eine klitizierte Partikel gehalten werden. In die dritte Gruppe gehören die Bildungselemente *-xVwa* und *-xVri*, die schon die Kennzeichen von Bildungssuffixen aufweisen. Von den letztgenannten zwei Affixen wird *-xVwa* in typisch partikularischer Funktion verwendet. Im Gegensatz dazu tritt das Bildungselement *-xVri* ziemlich selten in der genannten Funktion auf; auch seine Lexikalisierung zeigt, dass es sich als Affix dem Ende des Grammatikalisierungsprozesses nähert.